

ЗАПИС СНОТЛУМАЧЕННЯ НА ІКОНІ В КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ АГІОГРАФІЇ

Тетяна Шевчук

УДК 398.7(=161.2)

DOI 10.15407/nte2018.01.057

У статті досліджено рідкісний запис снотлумачного тексту XVII ст., виявлений на іконі Божої Матері. Авторка розглядає це явище в контексті народної агіографії, виявляючи загальні механізми символізації сакральних об'єктів.

Ключові слова: снотлумачення, фольклор, ікона, народна агіографія.

The article presents the analysis the rare inscription on the icon of the dream narrative about the Theotoks. This text is considered in the context of folk hagiography.

Keywords: dream narrative, folklore, icon, folk hagiography.

У Вознесенському чоловічому монастирі м. Переяслава (нині — м. Переяслав-Хмельницький Київської обл.), у церкві Різдва Богородиці в грудні 1881 року на давній іконі Божої Матері було виявлено рідкісний запис снотлумачення кінця XVII ст. Ікона виконана на полотні, дещо пізніше за описані тут події, коли полотно потерлося, була наклеєна на соснову дошку. Анонім, який опублікував напис, зазначив, що цим пояснюється пошкодження деяких слів. Публікуємо оригінал тексту, а для кращого розуміння снотлумачення подаємо староукраїнський текст сучасною графікою (зберігши, утім, літери «Ѣ», «ѣ»): «Сеѣ образ пресвятой Богородицы есть чудовной, которой исцѣлѣль Невѣсту на имья Феодору, попадю Микульскую, Карпиху Лагutihу; лежала презъ килка лѣтъ безъ ногъ, и тако презъ сонъ оной вказала, мовячи: о тебѣ постѣль послана мяко, да ты плачешъ: А мнѣ тютюсчи віють у школѣ, да Я не плачу, изъ блощиць мене познай. Если ты мене очистишь от гнѣсу сего, то будешъ на ногахъ своихъ ходити; скоро малярю отдала, теды здорова стала, и я Иванъ маляръ дозналъ ласки пресвятой Богородици, же и мнѣ ногу правую исцѣлила, року 1685 мѣсяца декеврія 18» [9, с. 191].

Переклад сучасною українською мовою: «Цей чудовний образ Пресвятої Богородиці, який зцілив жінку на ім'я Федора, попадю Микульську, Карпиху Лагutihу; котра лежала впродовж кількох років з віднятими ногами, і вві сні Богородиця їй мовила: “Для тебе по-

стіль послана м'яка, але ти все ж плачеш, а мені тут, у школі, протяг віє, та я не плачу, подивися — я вся в блощицях. Якщо ти мене очистиш від цих комах, то будеш ходити на своїх ногах”. Незабаром вона ікону малярові віддала й тоді здорова стала, і я, маляр Іван, зазнав ласки Пресвятої Богородиці, оскільки й мені праву ногу зцілила. 18 грудня 1685 року».

Отже, з тексту бачимо, що попаді (невідомо — дружині, матері чи тещі, вдові попа) Федорі Карписі Лагutihі, яка була прикута до ліжка через хворобу ніг і лежала в шкільному приміщенні з протягами (священик жив у школі), приснився сон. У ньому Божа Мати закликала її поновити ікону, названу в запису «чудовною», тобто чудотворною, що висіла тут, у шкільній кімнаті: забрати з протягу, очистити від «блощиць», «гнѣсу» (очевидно, від павутиння, а може, й від клопів), а також реставрувати. Жінка розповіла про цей сон «кривому малярю» Івану, у якого права нога теж була хвора. Він почистив ікону Божої Матері, поновив та реставрував її, у результаті чого і попадя Федора, і маляр Іван раптом видужали — хвороба ніг пройшла. Судячи зі змісту напису, його автором якраз і є маляр Іван [9, с. 191–192].

Слід зауважити, що в період середньовіччя й навіть у ранньомодерні часи в усій Європі побутували уявлення про тісний особистісний зв'язок між майстром-ремісником і його виробами. Як вважалося, вироби ремісника уподібнюються їхньому творцеві, тобто майстрові, утілюють у собі

його особисті якості. Ці погляди сягають витоками ще прадавніх міфологічних уявлень про деміургічну природу майстра. У християнські часи вони трансформувались у віру в те, що вміння майстрові дає безпосередньо Бог [2, с. 13–14]. Климентій Зіновіїв, український поет другої половини XVII — початку XVIII ст., твори якого є своєрідною етнографічною енциклопедією свого часу, писав стосовно майстра-золотаря:

**Золотаря треба бы агломъ равняти:
же може(т) нв(с)ніи сосуды зрбляти.
А то в таки(и) це(л) тоє не інакъ
ставаєтъ:
И(ж) всяки(и) щырозло(т)ны(и)
посу(д) нво маєтъ [4, с. 68].**

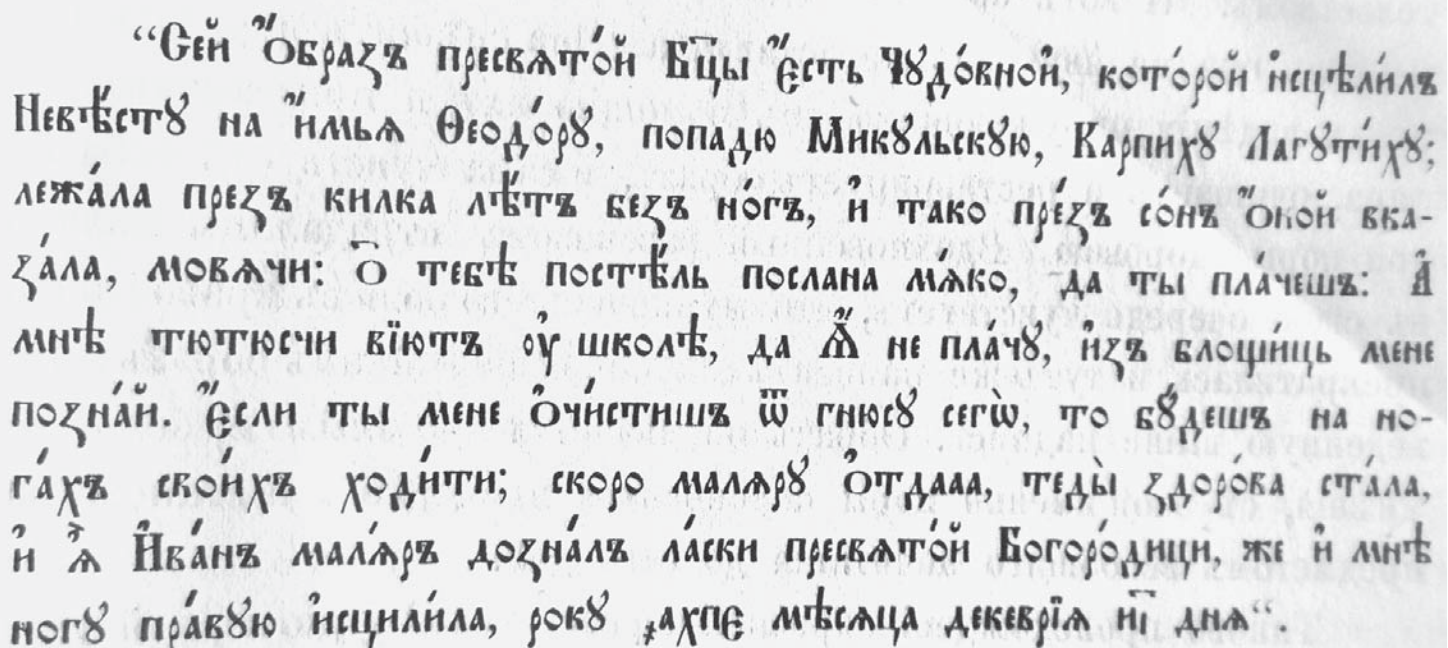
Описуючи гончарне ремесло, К. Зіновіїв прямо вказував на деміургічну природу майстра й порівнював його діяльність зі створенням Богом перших людей. Як Бог створював світ, так і гончар творить кожного разу у своїх виробках якусь частку всесвіту. І навіть «**го(и) чаря(м) человека мощно (в) з глины зрбит(ъ)...**» [4, с. 131].

Саме тому від майстра-ремісника вимагалося високоморальної, праведної поведінки, адже в разі недотримання цього правила в нього і вироби були поганими та неякісними.

Особливо це правило строго стосувалося малярів-іконописців. Вікторія Колосова в історико-літературному коментарі до видання творів К. Зіновієва зазначила: «На безпосередній зв'язок між праведним життям майстра-митця і якістю (“силою”) його твору вказувалося постійно; тому іконописці присягалися не пити, чесно працювати і не допускати до свого цеху людей аморальної поведінки» [6, с. 349]. К. Зіновіїв, який жив саме тоді, коли було записано снотлумачення на іконі з Переяслава, у вірші, присвяченому іконописцям, називаючи створену майстром ікону, як і в нашому випадку, «чудовною», тобто чудотворною¹, писав:

**І которы(и) маля(р) чисто вѣкъ сво(и)
прово(ж)дає(т):
То чудо(в)на шт него ікона бываєтъ.
А богомазкіє чү(д) образки не маютъ:
Бо ты(л)ко Бгү свои(м) ремесло(м)
наругаютъ [4, с. 140].**

У дослідженнях іконопису зазначено, що в XVI–XVII ст. із чудотворними іконами пов'язувалося чимало оповідних текстів, у яких снотлумачення відігравали роль константних мотивів. Сформувався навіть окремий жанр — видіння, що поширювався в складі житійних повістей, а також шляхом зображення на іко-

“Сей образъ пресвѣтѣи Бѣи ѣсть чудовнои, которои ищѣлиахъ невѣстѣ на имѣѣ Теодорѣ, попадю Микѣльскѣю, Карпихѣ Лагѣтихѣ; лежала презъ килка лѣтъ безъ ногѣ, и тако презъ сонѣ оконѣ вѣзала, мовачи: О тебе постѣль послана мѣко, да ты плачешѣ. А мнѣ тютюсчи вѣютѣ оу школѣ, да ѣ не плачѣ, и зѣ влощѣице мене познай. Если ты мене очѣистишь ѿ гнѣвѣ сегѣ, то вѣдешѣ на ногѣхѣ своихѣ ходѣти; скоро малѣрѣ отдала, тебѣ здорока стѣла, и ѣ Иванѣ малѣрѣ дозналѣ лѣски пресвѣтѣи Богородици, же и мнѣ ногѣ правѣю ищѣлиа, рокѣ апрѣ мѣсѣца декебрѣа нѣ днѣ”.

Текст снотлумачення на іконі XVII ст. староукраїнською мовою, уміщений у журналі «Киевская старина» 1882 року

нах. У них важливими були мотиви, характерні для візантійських творів (наприклад, мотив дива від ікони) [10, с. 106].

Сучасні дослідники традиційної культури в рамках проблеми «текст як семіотична система» на матеріалі фольклорних зразків (зокрема розповідей про сні) виявляють загальні «механізми» символізації предметів [8].

Ікона від самої своєї появи наділена сакральним змістом — це сакральність особлива (незалежна від контексту). За визначенням Альберта Байбурина, ікона є річчю з «постійно високим семіотичним статусом», вона пов'язує людський світ зі світом «трансцендентним» — божественним (інакше кажучи, профанний із сакральним) [1, с. 3].

Павло Флоренський у богословській праці «Іконостас», порівнюючи ікону й сон, зауважив, що сновидіння — це образи, які відділяють світ видимий від світу невидимого і водночас поєднують ці світи [11, с. 88].

Петро Богатирьов у статті «Сни в переказі селян і в народній казці» звернув увагу на те, що в етнографічній літературі неодноразово відзначався вплив ікон на зміст народних вірувань та оповідань, зокрема про сні. Дослідник подав приклади кількох описів снів, у яких легко можна простежити це явище. Окремі сновидіння, на думку П. Богатирьова, нагадують нам життя святих, де описано, як хво-

рий зцілюється в сні, такий самий мотив трапляється і в казках [3, с. 102].

Певна частина сновидінь, згідно з відповідями на питання програми Катерини Грушевської з фіксації матеріалів до українського народного сонника (1925), у сновидінній практиці наділена сакральним статусом: це сні, у яких з'являються святі, Божа Мати [12, с. 19–20]. Такі сні могли впливати на поведінку не лише окремої людини, але й цілого колективу, спричиняли навіть потужні релігійні рухи. У фольклористичній літературі усні перекази про такі події називаються «фольклор чудес» (ідеться про Калинівське чудо й розповіді про Йосафатову долину поблизу Вінниці). Поштовою до релігійного руху в Йосафатовій долині став сон пастуха Якова: у сні з'явилася Діва Марія й сказала, що на Україну впаде страшна кара Божа, а врятується той, хто в цій долині поставить якнайвищого хреста [5, с. 150].

Віщі сні про Божу Матір фіксують і сучасні дослідники української усної прози [13].

Запис сновидіння на іконі, безсумнівно, має статус сакрального тексту — це своєрідна «подвійна» сакралізація, адже сон про Божу Матір зафіксовано на сакральному об'єкті (фольклористка Ірина Коваль-Фучило, якій я розповіла про це явище, повідомила, що її мама записувала на звороті ікони відомості про важливі події з життя родини).

Примітки

¹ Можна з обережністю припустити, що Климентій Зіновій, який певний час жив на Київщині та Лівобережжі й був сучасником аналізованих у цій статті подій, міг знати про чудотворну ікону

з Переяслава та про пов'язані з нею події і навіть бути особисто знайомим з попадею Федорою й малярем Іваном (короткий життєпис поета подано в праці В. Колосової та І. Чепіги [7, с. 7–10]).

Джерела та література

1. Байбурин А. К. О жизни вещей в народной культуре // Живая старина. — 1996. — № 3. — С. 2–3.

2. Балужок В. Майстер-ремісник та його роботи в народних уявленнях і ритуалі // Родовід. — 1993. — № 5. — С. 13–20.

3. Богатырев П. Г. Сны в пересказе крестьян и в народной сказке // Богатырев П. Г. Функционально-структуральное изучение фольклора (Малоизвестные и неопубликованные работы). — Москва : ИМЛИ РАН, 2006. — С. 97–107.

4. *Зіновій К.* Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги ; вступ. ст. В. П. Колосової та І. П. Чепіги ; історико-літературний комент. В. П. Колосової. – Київ : Наукова думка, 1971. – 392 с.

5. *Кирчів Р.* Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 535 с.

6. *Колосова В. П.* Коментар // *Зіновій К.* Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги ; вступ. ст. В. П. Колосової та І. П. Чепіги ; історико-літературний комент. В. П. Колосової. – Київ : Наукова думка, 1971. – С. 310–371.

7. *Колосова В. П., Чепіга І. П.* Визначна пам'ятка українського письменства // *Зіновій К.* Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги ; вступ. ст. В. П. Колосової та І. П. Чепіги ; історико-літературний комент. В. П. Колосової. – Київ : Наукова думка, 1971. – С. 5–27.

8. *Липатова А. П.* К проблеме типологии сакральной вещи в традиционной культуре. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ruthenia.ru/folklore/ls04_lipatova1.htm.

9. Редкая древняя надпись // Киевская старина. – 1882. – № 7. – С. 190–192.

10. *Федорова (Гаричева) Е. А.* Особенности сказаний о чудотворных иконах XVI–XVII вв. // Икона и словесность. Сборник статей по материалам Международной научной конференции (24–26 января 2013 г.). – Москва, 2016. – С. 106–113.

11. *Флоренский П.* Иконостас // Богословские труды. – Москва, 1972. – С. 72–102.

12. *Шевчук Т., Ставицька Я.* Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). – Київ : Дуліби, 2017. – 224 с.

13. Як Божа Матір уві сні приходила // *Брицина О., Головаха І.* Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині (тексти та розвідки). – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2004. – С. 161–165.

Summary

The publication deals with a record of dream-interpreting text made in the XVIIth century and detected on the 1881 icon of the Virgin at the Nativity of the Mother of God Church in Pereyaslav (at present – Pereyaslav-Khmelnytskyi). The authoress analyses the original of the text written in Old Ukrainian, as well as submits it in modern graphics (rendition was made by Vasyl Balushok). The inscription informs about a dream of a sick priest's wife Fedora, in which the Mother of God besought for the icon's restoration with promising the healing of Fedora's feet ailment. This appeal was later satisfied by a lame painter Ivan, who afterwards grew well, as did the priest's wife Fedora.

It was the XVIth to XVIIIth centuries, when wonder-working icons were associated with many oral narrations, in which dream-interpretations functioned as constant motifs. A separate genre – apparitions – has been formed, being spread by means of hagiographical texts and by the representation of respective subjects on icons.

The icon is endowed with a sacral status regardless of the context of their operation. The record of dream-interpretation on the reverse of the icon is taken as a sacral text as well, since the question in it is the Virgin, a sacred character. Dreams in which She appeared are considered prophetic in Ukraine, as it is also attested by recordings of modern folklore students (O. Britsyna, I. Holovakha), as well as by answers to the questions of the *Programme for Gathering the Materials for the Ukrainian Folk Dream Book* by K. Hrushevska accomplished through 1925 to 1928.

Keywords: dream-interpretation, folklore, icon, folk hagiography.